

Η ΓΝΩΣΗ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ (του Βασίλη Κάλφα)

✘ Ο Πλάτων προσεγγίζει το πρόβλημα της γνώσης σε πολλούς διαλόγους, πουθενά όμως δεν αναπτύσει μια πλήρη θεωρία της γνώσης. Απορρίπτει τις αισθήσεις ως πηγή της έγκυρης γνώσης και υποδεικνύει την οδό της εκπαίδευσης και της επίπονης διανοητικής άσκησης ως μέθοδο πρόσβασης στη γνώση των Ιδεών.

Οντολογία και γνωσιολογία

Αν και ο Πλάτων αναφέρεται συχνά σε γνωσιοθεωρητικά ζητήματα, δεν υπάρχει διαλογος όπου εκτίθεται η πλατωνική θεωρία της γνώσης. Ο *Θεαίτητος* έχει θέμα του τη γνώση, είναι όμως ένας κριτικός διάλογος, που αποσκοπεί κυρίως στην απόρριψη της αισθησιοκρατίας, και καταλήγει σε απορία. Είναι ωστόσο σαφές ότι ο Πλάτων, σε καμμία περίοδο της φιλοσοφικής του πορείας, δεν αποδέχθηκε τη θέση ότι η αίσθηση μπορεί να είναι πηγή έγκυρης γνώσης (ο ίδιος αποδίδει τη θέση αυτή στον σοφιστή Πρωταγόρα).

Για τον Πλάτωνα, έγκυρη γνώση είναι μόνο η γνώση των νοητών Ιδεών. Η ύπαρξη των Ιδεών θεωρείται δεδομένη στα γραπτά του Πλάτωνα, είναι μια «βασική θέση» (μια υπόθεση), η οποία τίθεται, δεν αποδεικνύεται. Είναι ωστόσο ενδιαφέρον ότι, όταν ο Πλάτων επιχειρεί να «καταδείξει» την ύπαρξη των Ιδεών, χρησιμοποιεί ένα επιχείρημα που αντλείται από τη γνωσιολογία.

«Καταλήγω λοιπόν στην ακόλουθη τοποθέτηση: αν η νόηση και η αληθής γνώμη είναι δύο διακριτά γένη, τότε οπωσδήποτε υπάρχουν όντα αυτά καθεαυτά, Ιδέες που τις συλλαμβάνουμε όχι με την αίσθηση αλλά μόνο με τη νοηση. Αν πάλι, όπως πιστεύουν μερικοί, η αληθής γνώμη δεν διαφέρει σε τίποτε από την αίσθηση, τότε θα αποδώσουμε βέβαιη ύπαρξη μόνο σε όσα αισθανόμαστε διαμέσου του σώματος. Νόηση όμως και αληθής γνώμη είναι χωρίς αμφιβολία δύο διακριτά γένη, γιατί έχουν

αναπτυχθεί χωριστά και διατηρούν ανόμοιο χαρακτήρα». (Τίμαιος 51de)

Οι σωκρατικοί διάλογοι

Είναι σίγουρο ότι δεν μπορούμε να αντλήσουμε στοιχεία για την πλατωνική αντίληψη της γνώσης από πρώιμους διαλόγους, όπου ο Σωκράτης εμφανίζεται να διακηρύσει με άνεση και αυταρέσκεια το «εν οίδα ότι ουδέν οίδα». Ο Σωκράτης δείχνει να διαθέτει μια έμφυτη δυνατότητα σύλληψης των ηθικών αληθειών – και αυτό είναι που τον διαφοροποιεί από τους Σοφιστές αντιπάλους του. Η δυνατότητα όμως αυτή δεν είναι προϊόν διανοητικής άσκησης, ούτε επεκτείνεται σε ζητήματα πέραν της ηθικής. Αν δεχθούμε λοιπόν (την κρατούσα άποψη) ότι ο Πλάτων βαθμιαία αποδεσμεύεται από τον Σωκράτη και αισθάνεται την ανάγκη να διατυπώσει με θετικό τρόπο βασικές φιλοσοφικές θέσεις, τότε χρειάζεται κάποιο ασφαλές θεμέλιο για την οικοδόμηση της έγκυρης γνώσης.

Η γνώση ως «ανάμνηση»

Στον *Μένωνα* και τον *Φαίδωνα* ο Πλάτων υποστηρίζει τη διάκριση θνητού σώματος και αθάνατης ψυχής. Υιοθετώντας τη γλώσσα των μυστηρίων, δείχνει να αποδέχεται το δόγμα της μετεμψύχωσης, σύμφωνα με το οποίο η αθάνατη ψυχή ενσωματώνεται διαδοχικά σε διαφορετικά σώματα και ζει πολλές ζωές. Ο τρόπος ωστόσο που εισάγεται η πίστη στη μετεμψύχωση δείχνει ότι η πρόθεση του Πλάτωνα δεν είναι η αποδοχή διαδεδομένων μυστικών δοξασιών, αλλά το ενδιαφέρον του για ζητήματα γνωστικής φύσεως. Το παράδοξο που διατυπώνεται στον *Μένωνα* είναι ακριβώς το πώς γνωρίζουμε: αν κάτι το ξέρουμε ήδη δεν υπάρχει λόγος να το μάθουμε, ενώ αν δεν το γνωρίζουμε πώς θα αντιληφθούμε ότι το μάθαμε; Η επίλυση του παραδόξου στηρίζεται στην υιοθέτηση μιας εκδοχής του δόγματος της μετεμψύχωσης. Αυτό που μαθαίνουμε, δεν το μαθαίνουμε εξ αρχής, αλλά το ξαναθυμόμαστε. Η ψυχή επιζεί μετά το θάνατο του σώματος και έχει τη δυνατότητα να έρθει σε επαφή με τις αιώνιες Ιδέες. Η γνώση των Ιδεών λησμονείται όταν η ψυχή επιστρέφει σε νέο σώμα, υπάρχει όμως η

δυνατότητα, σε κατάλληλες συνθήκες, να επανακτηθεί αυτή η γνώση. Η έγκυρη γνώση, επομένως, είναι στην πραγματικότητα «ανάμνηση».

Στο σημείο αυτό είναι λογικό να τεθεί το ερώτημα αν ο ορθολογιστής Πλάτων όντως προσυπογράφει το δόγμα της μετεμψύχωσης, που οπωσδήποτε μοιάζει αυθαίρετο. Μήπως η αλληγορική γλώσσα του μύθου προσφέρει στον Πλάτωνα μια διέξοδο σε ένα δύσκολο φιλοσοφικό πρόβλημα; Η απάντηση σε ένα τέτοιο ερώτημα δεν είναι εύκολη, ειδικά όταν αναφερόμαστε στον Πλάτωνα, ο οποίος ομολογουμένως έχει εκπληκτικές συγγραφικές δυνατότητες. Όσοι πάντως θέλουν να απαλλάξουν τη φιλοσοφία του Πλάτωνα από αυθαίρετες, θρησκευτικού τύπου, δοξασίες, θα μπορούσαν να ισχυριστούν ότι η μετεμψύχωση είναι ένας αλληγορικός τρόπος για να δηλωθεί η πεποίθηση του Πλάτωνα ότι το ανθρώπινο είδος διαθέτει έμφυτη τη νόηση και τη δυνατότητα έγκυρης γνώσης – πρόκειται για τη γνώση που στους νεώτερους χρόνους ονομάστηκε *a priori*, και είναι κοινό γνώρισμα κάθε νοησιαρχικής γνωσιοθεωρίας.

Η αλληγορία της «γραμμής» στην Πολιτεία

Δεν υπάρχει κανένα κείμενο της ώριμης συγγραφικής περιόδου του Πλάτωνα, που να αμφισβητεί τη δυνατότητα έγκυρης γνώσης. Ακόμη και αν ο δρόμος προς τη γνώση δεν περιγράφεται με σαφήνεια, και ανοίγεται μόνο σε μια περιορισμένη ελίτ προικισμένων ατόμων, η γνώση των Ιδεών, η αληθινή γνώση, αν και δύσκολη, παραμένει προσιτή.

Στο 6ο βιβλίο της *Πολιτείας*, ο Πλάτων προσεγγίζει τα όντα και τη γνώση χρησιμοποιώντας την εικόνα μιας γραμμής, που τέμνεται σε άνισα μέρη. Στο μεγαλύτερο τμήμα της γραμμής αντιστοιχούν τα νοητά και στο μικρότερο τα αισθητά – η γνώση των αισθητών μάς δίνει απλώς γνώμη, ενώ των νοητών αλήθεια. Το κάθε μέρος της γραμμής υποδιαιρείται σε άλλα δύο άνισα τμήματα, οπότε τα αισθητά χωρίζονται στα αντικείμενα και στα είδωλά τους και τα νοητά στις Ιδέες και στα μαθηματικά μεγέθη. Οι αντίστοιχες γνωστικές ενέργειες είναι η «εικασία» για τα είδωλα, η «δόξα»

για τα αισθητά αντικείμενα, η «διάνοια» για τα μαθηματικά και η «νόηση» για τις Ιδέες. Με την παραβολή της γραμμής, ο Πλάτων χαράζει μια γνωστική πορεία, που ξεκινά από τη σκιαγράφηση των ειδώλων των αισθητών όντων, συνεχίζεται με την αισθητηριακή περιγραφή των υπαρκτών αντικειμένων, μεταβαίνει στη λογική πραγμάτευση των μαθηματικών εννοιών, και καταλήγει στη σύλληψη των Ιδεών. Με αντίστοιχο τρόπο ο Πλάτων οργανώνει και το εκπαιδευτικό πρόγραμμα της ιδανικής του πολιτείας: λίγοι από τους πολίτες θα επιλεγούν για να σπουδάσουν επί δέκα χρόνια τις μαθηματικές επιστήμες, και ελάχιστοι από αυτούς, οι φιλόσοφοι-βασιλείς, θα φθάσουν στη γνώση των Ιδεών.

Ο βασικός λοιπόν δρόμος για την αληθινή γνώση είναι ο δρόμος της εκπαίδευσης – μιας μακρόχρονης και επίπονης εκπαίδευσης σε όλο και πιο δύκολα αντικείμενα σπουδής. Ο δρόμος αυτός δεν είναι ασύμβατος με την οπτική που εκθέτει ο Πλάτων στον *Φαίδωνα*, όπου η φιλοσοφία αποκαλείται «μελέτη θανάτου»: η σωστή εκπαίδευση ενεργοποιεί τη δυνατότητα του μαθητευόμενου να «θυμηθεί» όσα γνώρισε η αθάνατη ψυχή του πριν την ενσάρκωσή της σε σώμα. Συνδυάζεται και με την ερωτική μύηση του *Συμποσίου*, αφού ο έρωτας είναι για τον Πλάτωνα μια προωθητική «φιλόσοφος» δύναμη, που φέρνει τον άνθρωπο από διαδοχικά στάδια στη σύλληψη των Ιδεών.

Η τελική ωστόσο φάση αυτής της γνωστικής (και ερωτικής) πορείας μένει σκοτεινή. Σε δύο περιπτώσεις – στο *Συμπόσιο* (210e) και στην *7η Επιστολή* (341cd) – ο Πλάτων χρησιμοποιεί το επίρρημα εξαίφνης για να περιγράψει το άλμα της ψυχής που συντελείται με τη σύλληψη της Ιδέας. Θα ήταν ωστόσο λάθος να ερμηνεύσουμε αυτόν τον ακαριαίο φωτισμό της ψυχής ως εξωλογική αποκάλυψη. Ο Πλάτων θεωρεί ότι οι φυσικές προδιαγραφές του ατόμου, η σκληρή διανοητική του προσπάθεια και η πολύχρονη εκπαίδευση δίπλα στον κατάλληλο δάσκαλο είναι προαπαιτούμενα για το τελικό στάδιο της γνώσης. Η σύλληψη των Ιδεών (ή μόνο της ανώτατης Ιδέας, του Αγαθού ή του Ενός) εμφανίζεται στο άτομο ως ακραία νοητική υπέρβαση, η υπέρβαση όμως αυτή συμβαίνει μόνο στο άτομο που έχει προετοιμαστεί

καταλλήλως, και δεν έχει τίποτε το οριστικό – η φιλοσοφία παραμένει πάντοτε «φιλία της σοφίας», διαρκής τάση προς τη σοφία, αφού σοφός είναι μόνο ο θεός (Φαίδρος 278d).

Βιβλιογραφία

- White, N. P. *Ο Πλάτων για τη γνώση και την πραγματικότητα*. Αθήνα, 2011.
- Fine, G. ed. *Plato 1: Metaphysics and Epistemology*. Oxford, 1999.
- Ferrari, G.R.F. "Platonic Love." Kraut, R. ed. *The Cambridge Companion to Plato*. Cambridge University Press, 1992.
- Kraut, R. "Plato." Zalta, E.N ed. *Stanford Encyclopaedia of Philosophy* <http://plato.stanford.edu/entries/plato>. 2013.

Πηγή: Η εγκυκλοπαίδεια του Πλάτωνα | Ευρύ κοινό / Λύκειο, nl.xtek.gr

Copyright © 2015 – 2017 Ιδρυμα Μείζονος Ελληνισμού

Φωτογραφία: Το ψηφιδωτό της Σχολής του Πλάτωνα ή ψηφιδωτό των φιλοσόφων ανακαλύφθηκε το 1896 σε αρχαιολογικές ανασκαφές στο Ηράκλειο (Ερκολάνο) της Καμπανίας κοντά στην Πομπηία. Φιλοξενείται σήμερα στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο της Νάπολι. Χρονολογείται τον 3ο π.Χ.